ТИХООКЕАНСЬКІ ОПОВІДІ

Там, де захлюпала спека,

Ніби обніжок — екватор,

Ліг борозною далеко

"Витязя" слід смугуватий...

А як прокинеться вітер,

Крилами люто ударить,

Залопотять понад світом

З якоря зірвані хмари.

Від буревійного шалу

Дітися, хлопці, куди нам?

Море і небо змішало

Вихором тим воєдино.

Штормом стривожена тиша

Над кораблем розкололась...

Рідний, за все наймиліший,

Здалеку вчувся нам голос.

Піснею з тихого гаю,

Шепотом ніжним колосся, —

Ніби дітей то гукає,

Жде — не діждеться матуся.

Земле — життя наше, доле!

Шквал шаленіє двобою,

Та не схитнеться ніколи

Той, хто багатий тобою…

"Тиша, стривожена штормом"

ПОЯС ОРІОНА

Поривчастий вітер одноманітними настирливими рухами розсотав, а потім і зовсім порвав зроблені з тонкої конопляної пряжі відтяжки, що ними до палуби кріпляться наші брезентові намети. Вночі, коли я змінився з вахти і йшов горішньою палубою, брезентові полотнища наметів тріпотіли над "Витязем", немов крила велетенських птахів. Здавалося, корабель летить і в мене за плечима теж виростають крила.

Десь позаду лишилися Центральні Полінезійські Споради, їхня насичена вологою спека, безмежжя екваторіальних вод.

Пливемо, але куди ж нам пливти? —

Попливемо на північ, під Пояс Оріона.

Так співається в старовинній полінезійській пісні.

Ми прямуємо на північ, до Гавайїв, куди ходу не більше трьох діб, і над кораблем увесь час палає золотий Оріон. У подувах північно-східного пасату вже відчувається ледь вловима, така жадана прохолода. Але землі не видно; за підрахунками штурмана, до Гавайських островів "Витязь" має підійти післязавтра опівдні. Проте близькість землі відчувається: по лісових духмяних пахощах, які приніс вітер; по обважнілих хмарах, що клубочаться ген удалині, заступаючи собою півнеба. Нарешті, з'явилися чайки та фаетони — перші вісники недалеких берегів.

Сьогодні уранці, коли зайнявся світанок і я мав ставати до керма, на північному сході з океанської безодні виткнулися гористі суходоли. Гавайї... Які вони зблизька? В уяві поставали різні картини. Але матросові ніколи мріяти. Життя на кораблі підпорядковане нелегкому обов'язку служби. Матросам, отже, ніколи і вгору глянути.

На Таїті, в Папеете, я з Анатолієм Анукіним, моїм напарником по вахтах, ходили в кіно. Дивилися "Графиню з Гонконгу" — фільм Чарлі Чапліна; у ньому знімалися один із синів Чапліна та відома італійська кіноактриса Софі Лорен. Єдине, що нам сподобалось, — місцевий колорит, екзотика. Та ще коли судно, на якому з Гонконгу відпливла графиня, причалило до Гавайських островів. Музика... Бронзовотілі остров'яни, яких ще звуть тут канаки. Кожному з прибулих вродливі гавайки дарували барвисті вінки — леї.

"От коли б і нас так зустріли!" — думалося. В усякому разі, коли б боцман забув про мене й Анукіна, ми — це вже напевне! — не прогавили б екзотичної гавайської зустрічі. Ба, може, навіть і самі були б її учасниками.

Не встиг я поснідати, як з гучномовця пролунало:

— Боцману на півбак, швартовій команді зайняти місце за розкладом!

— Ходімо мерщій! — прочинивши двері до їдальні, гукнув товариш, і ми вибігли на палубу.

Вимита і продраєна, вона висихала під лагідним тропічним сонцем, милувала око білизною та скалками води, що де-не-де виблискували мерехтливо. Постаралися хлопці! А ми з Анукіним зараз візьмемо в руки сталеві швартові кінці, протягнемо їх по всій палубі, і — прощавай, чистота. Адже троси — в мастилі. В рукавицях та й то відчуваєш під пальцями щось липуче.

Коли судно причалює до берега, швартування — чи не найвідповідальніший з усіх матроських обов'язків. У книжці "Виробниче навчання матроса", яку боцман радив вивчити назубок, чорним по білому написано, що в швартових операціях бере участь вся палубна команда. Правда, біля коралових островів, куди підходили, нас з Анукіним не турбували, дарма що ми теж з палубної команди і за швартовим розкладом повинні стояти біля в'юшка на півбаці.

Тепер боцман згадав і про нас. Як і належить, ми з Анатолієм протягли по палубі довжелезний трос; до корми піднесли сплетені з манільської линви велетенські грушоподібні кранці, котрі під час швартування опускають за борт, щоб пом'якшити удари судна об причал; підготували все інше. Тепер можна і помилуватися берегом.

Суходіл лежав недалеко. Зорові спочатку відкрилися силуети гір. Пласкі, із зрізаними вершинами, вони нагадували якісь дивовижні, націлені в небо жерла; долини, що розкинулись біля підніжжя, були схожі на широченні палуби. І сам острів скидався на диво-корабель, що перетинав нам курс в океанському безмежжі.

Учасники експедиції — океанологи, морські геологи, астрономи — висипали на палубу. Озброївшись біноклями, розглядають берег.

Здавалося, ніби не "Витязь" рухається, а острів летить назустріч і ми от-от зіткнемося з громаддям гір, кам'яним хаосом портових споруд.

Гавайські острови. Вісім високих, вулканічного походження суходолів — ланцюг височин підводного кряжа, розташованого в центрі північної частини Тихого океану. Найбільший — острів Гавайї. Він майже удвічі більший від кожного з усіх інших тамтешніх суходолів. Потім іде Оаху з портом Гонолулу, де зараз на лікуванні після невдалої операції в океані заступник нашого начальника експедиції — Стоянов і куди ми прямуємо; далі Кауаї, Мауї, Молокаї, Ніїхау, Ланаї та Кахулаве. Крім цих суходолів, до Гавайського архіпелагу належать також численні коралові мілини й рифи, один з яких названо іменем нашого земляка Юрія Лисянського.

Ми наближалися до одного з найбільших островів Гавайського архіпелагу — Оаху. Опівдні, як і передбачав штурман, підійшли до причалу. Кинули якір, швартувалися недовго: стали до пірса, на берег завели прив'язні канати. Ми з Анукіним не загаялися надіти на них за півметра від корми захисні щитки, аби берегова гидь — щури — не змогли пробратися на судно.

На пірсі, біля якого зупинився "Витязь", височить гранчаста вежа з годинником угорі та написом "Алоха". Про цю "алоху" розповідає кожен, хто тут буває. Слово "алоха" означає водночас і вітання, і виявлення почуттів до прибульців: "Моя любов з тобою". Навіть у лоції, цій безпристрасній книзі мореплавців, зазначено: при вході в порт найпримітніший об'єкт — вежа Алоха висотою сто дев'яносто три фути, вона стоїть на східному боці Гонолулу, на пірсі, за шість кабельтових на північ од входу в порт.

"МОЯ ЛЮБОВ З ТОБОЮ..."

У пам'яті зринули барвисті кінокадри "Графині з Гонконгу": гірлянди квітів, чарівні усмішки дівчат, спів гавайської гітари.

Я зачудовано дивився на вежу, коли почув з берега:

— Гей, ти! Алоха!

Якийсь незнайомець басив хриплим голосом. І враз спритним рухом — я навіть не встиг отямитися — жбурнув до ніг пачку папірців. Упавши на палубу, вони розсипались, і на одному я прочитав: "Протестантська секта мормонів звертається..."

Щоб не видатися неввічливим, я ретельно зібрав мормонські брошурки, розмахнувшись, кинув з корабля. Вони зачепилися за швартовий трос, розлетілися, повільно падаючи на масну, вкриту портовим брудом воду.

І тоді я вперше збагнув справжній зміст хваленої "алохи": мормон лютував, біснувався, сипав прокльони, лаявся, підбираючи найбрутальніші слова.

— Я — мормон, розумієте, мормон! — кричав він. — І я проклинаю диявола у вашій душі!

Слуга Єгови тицяв пальцем у небо, погрожував кулаком. Накричавшись, пішов геть, а на борт піднялися представники місцевої влади.

З візами у нас все гаразд — перша група витязян уже збирається в місто.

Мені ні з першою, ні з десятою сьогодні берега не бачити. Треба прибрати палубу. На це піде весь післяобідній час, а ввечері, якщо я завтра хочу бути вільним, слід заступити на вахту біля трапа. І треба ж,

щоб усе так випало: вахта, брудні троси, щитки від пацюків... Прихід мормона. Не щастить, далебі, не щастить. А з вежі різноколірними вогнями дратівливо мерехтіло: "Алоха" — "Моя любов з тобою".

А бодай тобі!

Уночі стояти на вахті біля трапа — втіха: спека вщухла, ні штурман, ані боцман не дають доручень. Стій собі та дивись.

І я стояв, недремно пильнуючи "Витязь".

Із гір повіяв береговий бриз, приніс прохолоду. В порту десятки кораблів, а берег височіє гранітними мурами портових споруд. Ліворуч, за кілька метрів од нас, стоїть велетенський американський лайнер "Маріпоза". На його палубах не вщухає музика, веселощі. Рясні цятки ілюмінаторів, немов бджолині соти, з яких струмить золотаве світло, — он, переді мною. Я мимоволі шукаю між цього золотого розсипу одне-єдине віконце — ілюмінатор, що найближче до води. Зором перебігаю від корми до носової частини, вподовж лівого борту. Перший... другий... третій... Може, отой, найближчий од корми? В пам'яті зринають багато разів читані рядки: "Мартін... пішов до себе в готель. У вестибюлі він подивився на розклад пароплавів. Через п'ять днів на Таїті відпливала "Маріпоза".

— Подзвоніть завтра по телефону і замовте мені каюту, — сказав він портьє.— Тільки не палубну, а внизу з лівого борту".

Я знаю: то тільки вимисел митця. І знову згадується мимоволі: "Огні "Маріпози" вже мерхли вдалині, а він усе плив і плив, немов хотів дістатися до найближчого берега десь за тисячу миль".

На "Маріпозі" Джек Лондон послав свого Мартіна їдена на згубу в далеке море.

Синіє вітрило ночі, розкрилившись над містом. Вдалині, якщо дивитися з ходового містка, видно кам'яне громаддя, що зловісно нависає над Гонолулу. Жодного деревця — голі, без ознак життя скелі, припорошені сіруватим пилом схили. Гора — мов велетенський келих. Вона зветься Пуншевий келих — кратер давно згаслого вулкана.

Кілька років тому, вперше побачивши Гавайї, ці романтичні в моїй уяві острови, я неабияк захопився. А згодом довідався, що на одному з них, Кюре, живе тільки сила-силенна пацюків. І ще: острівець обрали мішенню американські військові кораблі на час маневрів. Та й інші острови, виявилося, не такі вже й мирні…

Хлюпала, б'ючись об пірс, лінива хвиля; корабельні снасті здавалися мереживом на небосхилі. З пірса вітер ніс пряні пахощі ванілі, ананасів, копри.

Принишкло огорнуте пеленою темряви місто. Угамувалися пасажири "Маріпози", розійшлися з палуб. У гавані тиша. Бовваніють мовчазні кораблі, що зайшли сюди на короткий перепочинок. У небі інколи прогуркотить мотор — іде на посадку літак з військово-морської бази Пірл-Харбор, та серед зоряного ряснокві́ття, в самісінькому зеніті, часом помітиш вогнисту рухливу цятку — супутник Землі. Космічний двадцятий вік, і Гонолулу на Гавайях не колишнє канакське селище — велике місто. Та ось прожектор, спалахнувши далеко на мисі, вихоплює з темряви невеличке суденце, над яким пелюстками розкрилено вітрила, — і все забувається, і вже бачиш вітрильники Лисянського й Крузенштерна, а серцем і помислами там, біля берегів рідної Вітчизни.

Дороги в океан починаються від землі, і моряки народжуються серед степу.

З давнини, з вічності виринає минуле… Русочубий хлопчина із своїми однолітками майструє очеретяні човники… Пройшла гроза, дощова смуга краєм захопила й околицю Ніжина — селище на Чернігівщині, де

живе з синами — Іваном, Ананієм та малим Юрком — рано овдовілий Федір Лисянський. У ній відбилися гінкі тополі, хмаринки, що плинуть і плинуть кудись у безвість. Коли замрієшся, можна уявити, що то не тополі й не хмаринки крилаті, а вітрила океанських кораблів.

Ні, Юрко зроду не бачив моря. Батько тільки розповідав, як цар Петро Великий на Азові будував кораблі та посилав їх в чужодальні краї. А одного разу старший брат, Іван, приніс додому і дав Юркові книжку. На малюнках хлопчик побачив море — голубий неоглядний простір. Ворухнулася відчайдушна думка: і собі попливти на такому, як у книжці, кораблику, що, розкриливши вітрила, перескакував з хвилі на хвилю. Дружки покликали Юрка, і вони побігли до левади, де в глибоких рівчаках вирувала спінена дощова вода.

Ось де він, океан-море!

Мініатюрні човники, змайстровані хлопчаками, підхопив потік, виніс на широке плесо, котре розкинулося між верболозом та очеретами. Були ті човники схожі на справжні вітрильники, що загубилися в просторах океану. Хлопці дивилися, як ті пливуть і пливуть від берега. Діти степів, вони прагнули зазирнути трохи далі свого села, — ген туди, де манливо синів виднокіл. Але навіть у думках ніхто не припускав, що один з них — Юрко Лисянський — стане мореплавцем, відкривачем нових земель.

І ще уявилося мені того вечора…

Широким українським шляхом торохтів віз. Весна була рання. Уже в березні, коли Юрків батько зібрався з синами до Петербурга, вітер висушив землю. Голі руді пагорби лежали довкіл. Невесело було на душі у старшого Лисянського. От ніби й не жив, а все минуло. Дружина давно в домовині. Виросли сини. Іван, той уже парубок, скоро, мабуть, і посватається, Юрко та Ананій, хоч і пуп'янки, тепер теж не його. Старий степовик виношував думки віддати синів у науку. І таки наважився —

вирушив з ними в столицю на Неві. Він оддасть синів у морський шляхетний корпус. Минуть літа, і, може, вийдуть з них люди...

Та прибульця з Малоросії холодно зустріли чиновники з Адміралтейства — колегії, яка відала і морським навчальним закладом. Збіднілий поміщик-хлібороб! Невелике цабе. Й не такі приїздять до столиці, б'ють чолом. Але попала коса на камінь: він, Лисянський, теж упертий і просто не відступить! Нарешті знайшов вихід. З допомогою впливового земляка, полковника Безбородька, добився прийому в самого адмірала Голенищева-Кутузова. Той дав розпорядження зарахувати дітей Лисянського в морський корпус.

Роки навчання. Перше плавання... А потім кровопролитна війна, в якій Юрій показав себе героєм.

І от його зоряний час. За проектом товариша Лисянського по морському корпусу Крузенштерна готувалася кругосвітня подорож. Мета її — забезпечити необхідними припасами російські колонії на Американському континенті, перевезти з Америки в Кантон сотні пудів пшениці для продажу китайським купцям і нарешті доставити в Японію російське посольство.

Росія купила в Англії два невеликих вітрильних кораблі — шлюпи. Одному з них дали ім'я "Надія", другому — "Нева". Експедицію очолив Крузенштерн. Юрія Федоровича Лисянського призначили командиром "Неви".

У серпні 1803 року кораблі вийшли з Кронштадта. Почалось перше кругосвітнє плавання.

Океанські шторми і спека тропіків. Мис Горн. Бурхлива протока Дрейка. Потім — Маркізькі острови, острів Пасхи. Кораблі йшли на Гавайї... З далини вирізьбились силуети гір. Острови. Отут, навпроти Гонолулу, де в темряві нишпорить промінь прожектора, пропливали

російські вітрильники. Я пильнував судно. Так і минула ніч — віч-на-віч із морем, у спогадах про наших славетних попередників.

Коли ж сонце зависло над кратером Пуншевого келиха, а місто знову загомоніло й завирувало, — я таки впевнився, що чарлі-чаплінський фільм про зустріч по-гавайськи розповідає правду. До пірса під'їжджали на машинах, приходили пішки якісь делегації. Дівчата-полінезійки надівали нашим хлопцям на шию вінки, а солідні розпорядники тут же переконували нас, що ми повинні відвідати (звичайно ж, за "платню — в цьому і крився секрет їхньої наполегливості!) таке й таке історичне місце, побувати там-то й там.

Нам вручали візитні картки, проспекти, запрошення до різних розважальних закладів. "Якщо не побуваєте на Вайкікі,— попереджала письмово одна компанія, що відала розважальними закладами, — в ресторані, вважайте — Гавайїв не бачили"; "Запрошуємо подивитися полінезійські народні танці!"; "Ласкаво просимо до японського ресторану "Пагода", де на ваше замовлення в океанарії піймають золотих рибок і тут же засмажать"; "Тільки у нас і ніде більше!" — кликало, заманювало, тягло невідступно й настирливо.

Здавалося, це не чарівні Гавайї — райський куточок Океанії, як про них пишуть у туристських довідниках, — а торжище, де все, від краму до народних звичаїв і пісень, — на спродаж.

Я передав вахту товаришеві, переодягнувся і, приєднавшись до групи, що вирушала в місто, зійшов на берег.

Проходячи повз "Маріпозу", побачив на її палубі зграйку підлітків... Таки правда, на втіху туристам хлопчаки на Гавайях пірнають за кинутою з корабля монетою! Он вони, один за одним, готуються стрибнути у воду. Поважна американська леді підняла руку, і в повітрі щось блиснуло. Не встиг грошовий дріб'язок упасти, як хлопчаки шугонули з багатометрової висоти і зникли в глибині. Хвилина, друга — і

ось вони вже на поверхні. Кільком пощастило — розтискають кулаки, переможно показують здобич. А на "Маріпозі" — подив, і нові любителі, аби пересвідчитися у спритності тутешніх нирців, шукають по кишенях центи.

Нас звідусюди обступили будинки. Прибережна смуга, на якій розкинулось місто, витягнута зі сходу на захід уподовж моря і особливо широка в підніжжі гір, таки, де починається долина Нууану. Але в цьому лабіринті кварталів, де ми йдемо, важко що-небудь збагнути. За багатоповерховими будинками нічого не видно; вулиці такі ж шумливі, як і в інших містах-велетнях. Потік машин не припиняється ні на мить: снують легкові, натужно ревуть вантажні. А де ж люди? Ми їх поки що не бачили.

Першим, хто нам трапився, був... король Камеамега. Його статуя височіла перед очима на нешироκій площі. На голові — шолом, у лівій руці — спис, на плечах — довга мантія: все як має бути. До речі, про мантію. Розповідають, що колись на Гавайях водилася, тепер уже винищена, пташка мамо. Під крильцями у неї було по одній палевого кольору пір'їні. З тих коштовних пір'їнок не одне покоління підлеглих виготовляло королівську мантію, і прості люди мусили платити тими пір'їнками спеціальний податок. Нелегка то була робота! Щоб піймати мамо, мисливці пробиралися далеко в гори, у первісні тропічні хащі.

Для виготовлення мантії вбивали десятки тисяч пташок. Пір'їнки вшивали в звичайну основу мантії. Минали роки, десятиліття — і от наряд короля готовий. Він справді чудовий: блідо-золотий, бархатистий, казкова краса його приковує зір. Але дивитись на нього простим гавайцям заборонялося під загрозою смерті. Сам король надівав мантію тільки в особливо врочистих випадках.

Статуя Камеамега — перед нами. Прив'язавшись до шиї короля вірьовкою, на дерев'яній підвісці стоїть маляр і, вмокаючи квач у відро, фарбує мантію. Золота фарба капає на постамент, одяг маляра теж у фарбі, переливається, горить проти сонця.

— Недотепа! — каже мій товариш, астроном Ерік Гуртовенко, що йде поряд. — До пуття не може виконати таке відповідальне доручення. Його б на "Витязь", хлопці наші швидко навчили б фарбувати. А втім, — кидає він насмішкуватий погляд на мене, — тебе теж боцман ніяк не вишколить, хоч, напевне, короля і ти б так розмалював.

Ерік — великий мораліст: в чужому оці порошинку помітить, а своїх вад не бачить. Уже не раз бувало, коли я просив його допомогти мені фарбувати не те що перебірки корабля, а навіть ватервейси — настил уздовж борту судна, — і то він так "працював", що боцман через це мене допікав не один день. Тепер-от він ще й глузує!

Ми з ним прямуємо до Вайкікі. Знаменитий пляж лежав уподовж затоки з тією ж назвою. Неподалік — вулкан Діамантовий Пагорб, біля підніжжя гай. Вайкікі — своєрідна вітрина Гонолулу. На фронтонах будинків — рекламні щити: полінезійці в національному одязі і майже голі… одні танцюють, інші весело граються, а трохи далі намальовано, як смаглотілі канаки закидають у море невід… І танцювальні сценки, й масове гуляння — всього досхочу, тільки відвідайте пляж!

Нині на Вайкікі, мов струмки до моря, стікаються людські потоки з навколишніх вулиць. Там для туристів відбудеться видовище.

За чепурними особняками, фешенебельними готелями крізь пальмове віття прозирає вигнуте підковою узбережжя. Гавайські народні умільці, орудуючи тесаками, вирізують з дерева мініатюрних божків тікі. Більшість богів, що стоять на прилавках, виготовлені в майстернях на Гавайях, а також на самому Американському континенті.

Глядачі вмощуються на дерев'яних лавах амфітеатру. Ми з Еріком сідаємо теж.

З невеличкої, вкритої банановим листям хижки, вийшли майстри-аматори. Розстеливши циновку, сіла жінка. Її обступило кілька чоловіків,

і почалося змагання: жінка подавала їм пальмове віття, а вони "наввипередки" плели брилі.

Ожила знайома з реклами сценка: гаваєць у ступі місить в'язуче місиво — готує пої. Другий з дерева вирізує фігурки. Раптом над трибунами спалахнула вогниста стрічка. Напис: "Зараз буде хула-хула. Танець виконують виключно для фотографування — пам'ять про Гавайї".

З хижки вибігли гітаристки. Одна в окулярах, у довгій блакитній сукні,— заводійка, — ступила кілька кроків і в такт музиці почала пританцьовувати. Вона то виставляла ногу вперед, то брала руки в боки, неквапно обертаючись.

Це позування перед фотооб'єктивом тривало кілька хвилин. Потім з'явилася зграйка дівчат. Вишикувавшись у ряди, вони почали танок.

Дзвенять, прядуть нескінченну пряжу гавайські гітари. А дівчата метеликами кружляють у танку. Рухи енергійні, злагоджені. Перед ними — уявні вороги, напад яких треба "відбити".

Нам подобається ця сповнена драматизму хореографія, хоч вона не йде ні в яке порівняння з танцями, які ми бачили на островах Кука, де народне мистецтво ще не втратило своєї первісної зваби.

Видовище закінчено. Я розчарований, Ерік — теж.

— Не пощастило тут, — каже він, — ходімо в море.

Дивовижний пляж Вайкікі. Дарма що сонце сипле проміння, а в повітрі — непорушність і спокій. Із гірських ущелин струменить прохолода. І, хоч на морі штиль, видно, як за кілометр од берега здіймаються гривасті хвилі. Вони виникають з океанської глибини, ще мить тому спокійної й тихої.

Ласкава, тепла вода огортає тіло. Ми з Еріком наввипередки пливемо в море. Раптом: з хвиль, із піни прибою підводяться одна, друга, третя, ще й ще людські постаті. Фантастично! Люди немов ідуть по воді,— ставши на довжелезну дошку, ковзають по океану.

Це — серфінг, тутешній вид спорту. Щоб проїхати, стоячи на дошці, хоча б десять метрів, потрібно неабияке вміння. Ми це відчули…

Он там, удалині,— певно, дно в тому місці горбиться, підводячись майже до поверхні океану, — утворюється велетенський водяний бар'єр. Щомиті, щосекунди невгамовний океан штурмує заваду. Іде за валом вал.

Перехлюпнувши через підводний бар'єр, хвилі мчать до берега. Тієї миті, коли їм вдається подолати заваду, сміливці ловлять їх і приборкують.

За рифом з'явився плавець. Він спокійно лежить на довгій, майже триметровій, схожій на лаву, дошці. З океану одна за одною плинуть хвилі, гойдають людину. Проте це не ті вали, котрі здатні помчати дошку та верхівця до берега. Потрібна хвиля висока й стрімлива. І от вона непомітно появляється. Потім, як кобра перед нападом, робить стійку, згинаючись. Ще мить— і багатотонний водяний вал мчить вперед.

Якоїсь невловної миті, коли хвиля найвища, людина на дошці раптом підводиться, випростовується на повен зріст.

Вона здолала океан, його розлючену стихію! Мов на крилах, мчить у пінявому клекоті назустріч берегу і сама здається часткою океану — могутньою й величною.

…Уранці, спустившись на пірс послабити швартові кінці, вахтовий гукнув:

— Агов, хлопці, хто там у нас з України? Он прийшов якийсь добродій, хоче зустрітися.

Ми, кілька матросів, навантажували трюм придбаною в Гонолулу провізією. Зачувши те, я хотів було кинути сітку, в яку складали мішки з картоплею, та боцман відбрив:

— Обійдуться без тебе! Он уже знайшлися інші...

По трапу на берег поспішав Гуртовенко.

Ерік також з України. До того ж він знає англійську мову. Чую, вітається з незнайомцем. Той стоїть, усміхається. Потім до Гуртовенка по-нашому:

— Не треба, товаришу, "гуд моні" та "гуд дей" — я вас і так розумію.

Він у спецівці, на голові каска — видно, щойно з роботи. Може, докер або кранівник.

Ерік запросив його на "Витязь". Вмостившись на люк трюму, про щось загомоніли.

За годину ми впоралися з вантажем, і я таки відпросився на берег.

— Гаразд, іди, — погодився боцман.

— Знайомся, — звернувся до мене Ерік, показуючи на незнайомця. — Боб Сміт.

Я потис руку.

Це був літній чоловік. Вольове, густо всіяне ластовинням обличчя. На чоло спадає огнисто-рудий чуб.

Незнайомець запитав:

— То і ви з України? — і додав: — У мене був друг українець Іван Горовий.

— А ви покажіть фото, — порадив Ерік.

Боб Сміт витяг з кишені фотокартку. На ній я побачив кілька військових — наших і американських. Вони стояли обійнявшись, веселі, молоді. Серед них, в центрі, поклавши руки на плечі стрункому лейтенантові, стояв Боб Сміт.

— Ви? — поцікавився я.

— Так, — ствердно кивнув він. — Давно це було — навесні сорок п'ятого. Поруч зі мною, — пояснив, — Ваня Горовий.

Гуртовенко й Сміт вирушали в Пірл-Харбор, гавань, де в кінці осені 1941 року японці розбомбили американський флот.

Приєднався до них і я.

Ми їхали узбережжям. Праворуч, по широкій долині, до невисокого узгір'я тяглися плантації, схожі на довжелезні, з нешироким міжряддям грядки.

— Ерик, глянь, — скільки там капусти.

— Це не капуста, — почувши мої слова, усміхнувся Сміт. — Це ананаси.

За ананасовими плантаціями, на південному березі острова лежить Пірл-Харбор — гавань і порт. Дослівно: Гавань Перлин.

Сміт поставив машину між двох пірсів, біля яких було пришвартовано кілька есмінців.

Ми вийшли на берег.

Американець зняв капелюха, безмовно зупинився, дивлячись на воду.

— Он, — показав на рейд, — вічна могила моїх товаришів.

Над купою іржавої металевої покручі, що стирчали з води, мов руки утоплеників, побачили велетенський підмосток — палубу корабля.

— Оце й усе, — мовив Сміт, — що лишилося від суперлінкора "Арізона" та його численного екіпажу.

І розповів.

— Я служив на "Арізоні" машиністом. Нам говорили, що Японія, союзник Гітлера, от-от розв'яже війну на Тихому океані. На Гавайях значна частина населення — вихідці з Японії. Багато вірою й правдою служили своєму імператору — таємно, звичайно... Пригадую, наша ескадра прибула в японський порт Осака і серед японських офіцерів, що вийшли нас зустрічати, капітан "Арізони" впізнав свого колишнього слугу. Одного дня той покірливий слуга невідомо куди зник, а водночас із портфеля капітана "Арізони" щезли секретні документи. Він виявився шпигуном.

Японці старанно готували напад на Пірл-Харбор. І рт настав грудень сорок першого року. Добре пам'ятаю той жахливий день. Мені пощастило, — закінчив Сміт. — Зранку я дістав звільнення на берег,

поїхав у Гонолулу. Під час нальоту мене тільки поранило. А решта майже всі загинули.

Згодом, коли відкрився другий фронт, Боб воював у Європі.

— Весною сорок п'ятого, — додав, — я вперше побачив росіян, славних воїнів. Тоді й познайомився з Іваном Горовим. На Ельбі. Патрулювали ми там. Ваня захоплено розповідав про Радянський Союз.

"Приїжджай, Боб, до мене в гості у Білу Церкву, — запрошував, — побачиш нашу Україну".

До остаточної перемоги Іван не дожив — в останні дні війни загинув.

Розлога долина. Пальми. Етнографічний музей імені Берніс Пауахі Бішоп. Це велика, крита соломою хата. Біля музею — гармата. На казенній частині, коло жерла, вибито напис: "Санктъ-Петербург 1807 Мастеръ Ждановъ Мая 3 дня".

Звідки вона взялася тут? З кораблів Лисянського і Крузенштерна — не може бути, бо "Надія" і "Нева" побували на Гавайях 1804 року, а гармату виготовлено пізніше. Можливо, з російського флоту на острові Атуаї, про який згадував французький китобій Терселен. Але ж росіяни на тому острові теж жили задовго до 1807 року. А може... 1853 року російський корвет "Олівуц" під командуванням Назимова заходив у Гонолулу. Правда, гармат такого калібру на "Олівуці", здається, не було.

У нотатках одного російського моряка, який у середині XIX століття відвідав Гавайї, є згадка про гармати. Розповідаючи про похорон королівського племінника, він зазначав, що "на подвір'ї стояла мідна гармата з влаштованим на ній катафалком: за дивним збігом обставин ця гармата виявилася російською, її взяли разом з іншими з острова Кауї, на якому залишив кілька гармат російський промисловик з Камчатки".

І ще: в 1815 році Російсько-Американська торговельна компанія послала на Гавайські острови свого представника — Шеффера. Він мав укласти торговельну угоду з тамтешнім королем, осісти і закріпитися на островах. Це було в інтересах компанії. Царський уряд не заперечував, щоб на Гавайях були плантації, які могли б постачати факторії на Алясці та Алеутських островах свіжими овочами і фруктами.

Спочатку все йшло добре. Шеффер налагодив дружні стосунки з гавайцями, і ті згодилися на його пропозицію організувати плантації. Але представникові Російсько-Американської компанії спало на думку силоміць підкорити своїй волі Гавайські острови. І Шеффер заходився снувати змову проти Камеамеги Першого, тодішнього короля Гавайїв.

Підступні дії політикана-комерсанта викликали невдоволення короля.

Саме тоді на Гавайї прибув російський бриг "Рюрик". Командиру корабля Отто Євстафійовичу Коцебу і розповів Камеамега Перший про авантюру Шеффера. Коцебу засудив негідні вчинки самозванця, запевнивши короля тубільців, що Росія шанує недоторканість Гаваїв.

Все це мореплавець описав у своїй книзі "Мандрівка навколо світу", одне з видань якої зберігається в музеї Бішоп.

"Камеамега прийняв нас дуже ласкаво... — відзначав Коцебу. — Почав турбуватися про те, щоб і гребців моїх добре почастували".

Є в книзі згадка про те, що нас так цікавило: "Щоб якось віддячити, я подарував йому від імені імператора дві мідні 8-фунтові мортири з усім необхідним до них; на лафетах мортир було вирізьблено ім'я "Рюрик".

Отже, гармата, яку ми побачили біля музею, це та сама мортира, яку подарував Камеамезі Першому командир російського брига "Рюрик"..

Остання і несподівана зустріч на цьому далекому березі викликала в мене спогад про минуле плавання. Я згадав Канаду, Ванкувер.

…Пролунав останній удар гонга, але ніхто не зрушив з місця. Публіка репетувала. Свистіли, викрикували, волали. Любителі гострих відчуттів — завсідники модного спортзалу, в якому, вперемеш із спортивними змаганнями, заїжджі лицедії часто показують свої трюки, вимагали, щоб борці не залишали арени.

Щойно тут виступали приборкувачі африканських левів, як на зміну їм з'явилися нові розважальники — ілюзіоністи. Потім були гімнасти. Потім… Спостерігаючи, як юрми глядачів захлюпують нешироким майданчик біля спортзалу, щовечора приступом беруть його вхідні ворота, я, взявши на душу гріх, подумав, що канадці — безтурботні й щасливі люди і що, раз і назавжди одмівши земні клопоти, вони обрали собі за правило гасло самовдоволеного Риму: хліба й видовищ. Але… По тому, як ми пришвартувалися у Ванкувері і збирались уже розвантажувати судно, стало відомо, що стояти на якорі доведеться довго, невідомо скільки. Страйкували залізничники. Докери мітингували теж, вимагаючи надбавки до заробітної платні. Як мовиться, шила в мішку не сховаєш — дійсність була сувора, не схожа на циркову виставу… І ми ходили дивитися спортивні ігри та інші розважальні видовища.

У місті на всіх отих стрітах і авеню палахкотіли реклами. Вони сповіщали: борець нечуваної сили, про якого досі ще ніхто не знав, стрічається на арені з улюбленцем канадської публіки — американським важкоатлетом Круто Вареним Хагерті.

Про Хагерті ходили легенди: натиску американця не зміг протистояти ніхто.

Його величали не інакше, як незламний або залізний. А після того як репортер назвав Хагерті "круто вареним", це прізвисько прилипло до

борця і стало вже невід'ємним його титулом. І от він, Хагерті, мав стрітися з якимсь зарозумілим зухвальцем, що не побоявся кинути йому виклик.

Круто Вареного в Канаді знали — він не потребував реклами. З афіш дивилися суворі очі. Руки з горбами мускулів, здавалося, буди викувані з металу. Зріст його теж навівав жах, а ще — потаємне захоплення й подив: ось яким може бути простий смертний! А супротивника Хагерті канадці бачили вперше. Звали його Салуа. І, можливо, прочитавши ті слова, перехожі, не зупиняючись, попростували б далі, якби їхній погляд не зупинявся на двометровій постаті дикуна. Так, саме дикуна, бо як назвеш того, хто, по коліна стоячи у воді і тримаючи в зубах ще живу рибину, старався її проковтнути. Але то був тільки один малюнок з портретного триптиха Салуа: на останніх двох він стояв, хижо вишкіривши зуби, в позі людожера, що приготувався до нападу. Стегна його прикривала легка пов'язка лава-лава, які досі носять тубільці загублених в океані островів; лізу руку й ногу стягували зроблені з пір'я тропічних птахів барвисті браслети. На шиї висію кілька чудернацьких разків намиста, — певне, з ікол дикого кабана чи акулячих зубів. Голову увінчувала схожа на чорну волохату хмару копиця волосся. Цю перуку, як зазначалося в афіші, зроблено з волосся людини, котру в сьомому чи, може, й у третьому коліні з'їли родичі рекламованого дикуна.

Була зима. З полярних широт, що лежать за суворою п'ятдесятою паралеллю, холод насунув несподівано. Цього року в Британській Колумбії — провінції, до якої входить і Ванкувер, — сніг випав зарано. Вулиці міста, пірси і причали встелила легка, закіптюжена пороша.

Кораблі, навіть снасті над ними, теж були засніжені. І тільки затока, що вклинилася у звивистий берег, темніла холодною, із свинцевим полиском водою, — плесо її в обрамленні зав'южених сніговієм берегів скидалося на естамп з північного доробку Рокуелла Кента.

Салуа приїхав сюди кілька днів тому. До того він виступав у США — спочатку в Техасі, зокрема в Амарілло, потім по всьому Тихоокеанському

узбережжі: від крайнього південного Сан-Дієго до Порт-Анджелеса на півночі. Тепер-от була Канада…

Одного вечора ми побачили, як біля спортзалу зупинився автомобіль, а з нього — точнісінько як на рекламі! — вийшов майже голий велетень.

За годину розпочинався поєдинок.

Скандуючи, присутні вітали Хагерті — сипали улесливі, що не могли не додати йому сил, компліменти. І коли Салуа вийшов на арену, болільники зрозуміли, що сьогоднішній вечір принесе немало втіхи: противники були гідні один одного — обидва кремезні, могутні велетні.

Потім пролунав сигнал, і боротьба почалася. Наступав Салуа. Знавці вільної боротьби, самбо та кетч-ен-кетч уже перший його стрибок не змогли б, мабуть, віднести до жодного відомого їм спортивного елемента. Це було щось нове. Салуа стрибав, відчайдушно гамселив супротивника ногами, руками, головою. Він був всюдисущий, спритний і, як кіт, верткий: герой відомого фільму "Геній дзю-до", що, кинутий супротивником, з будь-якої позиції падав тільки на ноги, в порівнянні з Салуа, — подумав я, — наївний початківець. "Дикун" підкрадався в той момент і з того боку, звідки Хагерті не сподівався нападу. Він бив знизу, завдавав ударів так званими "ножицями на льоту". Рухи його були блискавичні, викінчено точні — так звір, якого штовхає правічний інстинкт хижака, нападає на свою жертву.

І от Круто Варений Хагерті, підім'ятий Салуа, на лопатках. Зал невідомо кому аплодує, а "залізна" туша Хагерті, підвівшись, навалюється знову. Вишколений на прийомах сіамського боксу, карате та джіу-джитсу, Хагерті віч-на-віч з цим незбагненним пришельцем все ж, бачимо, розгубився: удари його противника дошкульні і влучні. Це — блискавки, з якими не впоратися навіть непереможному Хагерті! Але ж і

його руки — залізні лещата, з яких, навіть застосовуючи щонайвикінченіші прийоми, супротивникові важко вирватися.

Наприкінці третього раунду всі зрозуміли, що переміг Салуа. Зал шаленів. Не тямлячи себе, люди кричали. Одні погрожували, сипали на адресу Салуа прокльони, інші вітали нового героя, встигши дати йому дивне прізвисько — Пояс Оріона.

На другий день мені знову випало бути в спортзалі. Знову виступав Салуа-переможець. Та цього разу програма відрізнялася від попередньої — все було продумано заздалегідь. Насамперед, крім боротьби в стилі карате, що відбувалася в першому раунді, виступав Салуа і з розважальними трюками: танцював босоніж на дошці, густо всіяній цвяхами; його прив'язували за ноги і високо піднімали. Він імітував, як остров'яни лазять по кокосовій пальмі, робив карколомні вправи. Але й це ще було не все. На закінчення Салуа продемонстрував свій коронний номер… Невеликий басейн наповнили водою. В нього висипали з кошика рибу. На втіху публіці, темношкірий велет заходився її ловити і тут же разом з лускою та нутрощами поїдати.

Що ж, трюки є трюки. Трапляється, ті, хто забув, що таке спорт, і розважають публіку різними прийомами, часом викликають у глядачів жах. Вони падають на килим ніби з викрученими і поламаними руками — навіть видно, як ганчіркою висять руки. Їх вбивають. З рота у них юшить кров — щоправда, перш ніж виходити на підмостки, лицедії, щоб потім викликати задуманий ефект, кладуть за щоку мішечок з червоною рідиною, який відповідної миті розкушують. Власне кажучи, трюків та їх таємниць — безліч. І те, що Салуа ловив і їв сирою рибу, може, і не викликало б подиву, якби не одна деталь, що, на думку організаторів, надавала його виступу справжньої сенсаційності. Салуа був… королем одного з островів Самоа. Заповзятливий американський імпресаріо Гарольд Волкнер, відомий ще на прізвисько Кокосовий Віллі, привіз його з Полінезії. Якби Салуа виступав просто як спортсмен, ніхто б цьому не надав особливого значення. Хіба мало яких здібностей не буває у коронованих осіб! Японський імператор Хірохіто, наприклад,

захоплюється гідрографією; єгипетський принц Ельтуні займався штангою і навіть здобув звання рекордсмена світу. Відомі й інші особи "благородної" крові, які демонструють своє вміння не тільки в державних справах.

Отож і про Салуа можна було б сказати: нехай король тішиться. Якби... якби короля не виставляли блазнем!

Від думки про це ставало прикро за людську гідність, грубо розтоптану залізною п'ятою бізнесу. Тоді, у Ванкувері, мені хотілося з Салуа стрітись.

І ми зустрілися. Тільки набагато пізніше, далеко від Канади і зовсім за інших обставин...

Гонолулу — місто розваг. Але оглянути його можна за один-два дні: океанарій, музей, Вайкікі.

Група наших товаришів вирушила на острів Мауї. Мені поїхати з ними не пощастило — начальник експедиції, який очолював групу, на прохання взяти й мене відповів:

— Наша подорож наукова. Оглянемо тамтешню обсерваторію і відразу ж повернемось. Астрономів на "Витязі" багато, і для користі справи краще, коли замість тебе поїде ще один з них.

Коротко і ясно!.. Рано-вранці, коли я передав напарникові вахту, ті щасливці, насмішкувато кинувши "гуд бай!", подалися на аеродром, звідки вилітав літак на Мауї. Ну й нехай летять, заспокоював я себе. Велике щастя — Мауї. Це ж не Молокаї, де мені справді кортіло побувати. Про Мауї я й так знаю, що там є височенна гора-вулкан Колакола, а на її вершині — найбільший у світі кратер Халеа-кала... От уже Еріку буде привід для розмов!

І я не помилився. Не встигли звіздарі вернутись, у каюту влетів Гуртовенко.

— Ну, старий, скажу тобі,— кинув він з порога. — Це щось неймовірне. Феноменально!

— Що саме? — байдуже запитав я.

І у відповідь почув: гора Колакола, протока Паїлоло. Кокосові гаї. Бухти...

Цей вечір спогадів міг би затягнутись, якби не перший помічник капітана — Федір Іларіонович.

— Зайди до мене на хвилинку! — покликав він.

Ерік, піднесено розповівши про вулкани та їх кратери, з дорожніми речами подався до себе в каюту, а я пішов до помполіта.

— Проходь, сідай! — гостинно запросив Іларіонович, підсовуючи мені стілець.

Я сів. Цікавий він чоловік, наш помполіт. Змалку поріднився з морем, і ось уже третій десяток літ морячить. Скроні побіліли, діти повиростали, а він лишився молодий: в очах юначий запал, життєлюбство.

З таким легко в плаванні: мимоволі тягнешся до нього, ніби до цілющого струмка спечної днини. Іларіонович усім товариш, розрадник і просто задушевна людина.

— То кажеш, не схотіли взяти астрономи? — почав він. — Не сумуй, козаче, у мене для тебе є щось інше.

І розповів, як учора, коли гавайці приходили на корабель, з ним говорила одна жінка. Виявилося, родом вона з України. Дуже просила, щоб хтось із її земляків завітав до неї хоч на годинку в гості.

— Розумієте, містер-товариш, — хвилюючись, казала, — це для мене і для мого чоловіка буде велика честь.

— Поїдеш? — запитав Іларіонович. — Про все інше я розповім тобі потім. А втім, ти сам побачиш і зрозумієш…

Вона стояла на пірсі, махаючи нам рукою, — русява, молода. Привітне, осяяне потаємною, милою усмішкою обличчя. Великі карі очі, над якими чаїними крилами врозліт замахнулися довгі брови. Легковій, налетівши з моря, бавився пасмом її волосся; гінкий стан обліплювала ажурно-барвиста сукня — подібне одіння, майнула думка, носили жінки Древньої Еллади.

— Оля, — подаючи руку, сказала лагідно.

Я глянув на неї уважно. Було у виразі її обличчя щось журливе, може, навіть трагічне. Є люди, у яких на обличчі мовби маска: і усмішка, й блиск очей, і сповнені бадьорості слова, радість — усе наче пробивається крізь оболонку суму. Таке обличчя було в гавайки Олі. А втім, яка ж вона гавайка? Ми дізналися, що прізвище її Степюк, родом вона з Волині… Де тільки не зустрінеш наших людей! Оля була з тих, кого війна закинула за тридев'ять земель, потрощивши їм життя. Все згорьоване, гірке й пережите навічною маскою лишилося на її обличчі, в її душі.

Ми їхали до її оселі, на околицю Гонолулу. Ввімкнувши транзистор, Оля в хаосі мелодій віднайшла веселу гавайську пісню. Під цей нескінченний ритм долали милю за милею.

Обабіч мелькали зарості квітучої плумерії, хібіскуса, сади, в яких росли духмяні квіти; назустріч вибігали тінисті кокосові гаї, з-за дерев виглядали чепурні вілли. Лилася музика, у брижах прибою сміялося море, а Оля згадувала і розповідала про інше...

Волинь. Замріяні озера; тихе село; між левад — дзюркотлива річка. Край села під горою — їхня хата. Голубий вечір.

Ой зійди, зійди, ясен місяцю...

І ось уже над стріхою, з причілка — ну, точнісінько, як співається в пісні! — золотим млиновим колом викочується місяць. Він такий ясний, що білопінна кипінь садів ураз, ніби повінь, заливає все село, і пагорби, й левади. Місяць підводиться вище й вище, у безмежну глибочінь синього неба. Сповнивши землю огнисто-ласкавим світлом, там, у високості, зависає.

Велика сім'я у Степюків: діти — одне дрібніше від одного, а живуть у добрі та злагоді. Земля-матінка годує, бо вони, волиняни, леліють кожен колосок. З діда-прадіда вросли у неї, у землю ту. Оля пригадує, як бабуся любила повторювати приповідку: "Хто від рідної землі одірветься, тому тяжко дихнеться". Значення тих слів збагнула вона набагато пізніше.

Так і підростали діти. З забуття інколи виринає: вона, Оля, разом з подружками, такими ж, як і сама, щебетухами, купальської ночі на тихе озеро пускає вінки. Мала, а знає вже — від дорослих наслухалась, — вінок, кинутий у воду, віщує щастя або лиху долю. Усе залежить від того, до якого берега приб'ється. Її вінки завжди прибивало до берега, де стояла, синьооко зоріючи на світ, присадкувата хатина — батьківське гніздо. Збулося б те віщування, була б Оля найщасливішою. Але... Фашисти увірвалися на її землю, в село, де жила. Повантажили людей, як худобу, в товарні вагони та й повезли в чужу сторону. Була серед полонянок і Оля... Вона пригадує, як мордатий, рудий фашистський

солдат силоміць заштовхував її до вагона, а вона зубами вп'ялася йому в руку. Мордань розмахнувся — обличчя закривавилось.

Їх спочатку привезли у Бухенвальд. У тому фашистському пеклі був одмежований від решти бараків "малий", дитячий табір з малолітніми поляками та вихідцями із Західної України; їх теж готували до знищення. Але спершу в дітей брали кров...

Шприц, уп'явшись в тіло, висмоктав кров до краплиночки, перед очима попливли темні кола. Стало легко-легко. Дівчинка знала, що попереду смерть, і, заплющивши очі, лежала на твердих нарах — ждала. На мить згадалася мама. Рідна хата... озеро... вінки, кинуті колись у ніч на Івана Купала... вони попливли перед нею в присмерках вечора.

Як сталося, що її тоді не знищили, Оля не може збагнути досі. У неї не раз викачували кров. А потім її з Бухенвальда перевели в інший концтабір. Далі — до міста Кобург...

Після війни волинянка, як і тисячі інших її земляків, по-чужому, не зрозумілому їй велінню стала мов перекотиполе, опинилася за океаном. Канада, згодом Каліфорнія, а тоді...

— От і приїхали! — мовила Оля, зупиняючи машину біля хижі, що стояла осторонь шляху, в гущавині тропічної зелені.

Ми вийшли з машини. Назустріч вибігли дівчатка: малеча й більші, аж до стрункої дівчини років дванадцяти, — Ольжині діти.

— Мамочко, вони приїхали! — навперебій вигукували. І, надівши нам вінки, голосно й піднесено защебетали по-українськи.

— Ласкаво просимо до хати! Ми на вас чекали.

Я вже надивився на Гавайях осель тамтешніх американців. На жодну з них не було схоже помешкання Ольги. Власне, зовні це був європейський будинок. Біля нього лежали стулки величезних океанських молюсків — тридакн. Такі стулки біля хат я бачив на Самоа. У кого їх більше, той, значить, і заможніший. Обабіч доріжки, що вела до порога хатини, лежали ті перламутрові сліпучо-білі пелюстки... Перехопивши мій зацікавлений погляд, Оля пояснила:

— То — на щастя, хоч, правда, воно нас давно покинуло.

Будинок стояв посеред смарагдової галявини на невисокому, овальної форми, фундаменті. Довкруг овала, за півметра один від одного, — стовпи, які підпирають широкий легкий дах, між ними гарно вигаптувані циновки — замість вікон та дверей.

Ми переступили поріг. Угорі, впродовж стін, кількома рядами висіли довгі разки барвистого намиста. Таке намисто по всій Океанії виготовляють з маленьких, завбільшки з ніготь, черепашок каурі. Воно — невід'ємна частина туалету тамтешніх красунь. На деяких островах таке намисто використовують і як гроші. Внизу під стінами вирізьблені з дерева фігурки богів та ідолів. Серед них майже метрове погруддя бога сонця Тікі. Меблів у хижці не було. На долівці лежали легкі, в строкатих візерунках, панданусові циновки. Оля запросила, і ми сіли. Спостерігаючи, як її старша донька, що звалася Лейнані (це означає гарна квітка), всілася, схрестивши ноги, ми теж заходилися вмощуватись по-турецьки. Нам дали пухнасті віяла з пір'я тропічних птахів. Похитуючи їх, створюєш приємну прохолоду.

Оля — гостинна господиня. Вона метушилася, накриваючи на "стіл". На циновці стояли якісь дивні тарілки; місткі, мов черпаки, дерев'яні кухлі. Ні виделок ані ножів. Страви — острівна екзотика: те саме, що ми бачили на Вайкікі,— поі, підсмажений, в соусі, батат, різні сорти бананів, запахуща диня — папайя, ананаси.

— А це аку, — мовила Ольга, виймаючи з холодильника тарілку, на якій лежали дрібно порізані кусочки риби. — Улюблена страва мого чоловіка. Він їсть аку сирою. Ще смачніша риба агі, та її на Гавайях не завжди дістанеш… Коли захочете, покуштуєте й ви, тільки треба вмокати у соєвий соус або в гірчицю. — І вона знову пішла поратися в другу "кімнату" — кухню.

Ми сиділи, очікуючи незвичного для нас частування. Лейнані не давала нудьгувати. Вона взяла невеличку мандоліну — укулеле. Вдарила по струнах, і полилася чарівна музика, в яку срібним струмочком влився голосок. Пісня була про море, про те, як хвилі танцюють хулу-хулу, коли налітає вітер, про далекі острови в океані.

О Самоа моє казкове…

Твої затоки і гаї,—

тонко виводила дівчинка.

Слухаючи пісню, ми ніби й самі полинули на далекий, омитий крутою хвилею, обцілований сонцем острів.

Цю пісню змінила інша — наша, українська. Потім дві сестрички — Кайолані та Пемела — почали танцювати. І поки Оля господарювала, ми слухали імпровізований концерт маленьких полінезійок.

— На Україні,— сказала Пемела, — у нас бабуня. Мама про неї часто розповідає. Згадує і плаче. Ми всі мріємо туди поїхати.

А тоді взяла аркушик паперу, схилилася над ним і довго щось малювала.

— Ось, візьми. На пам'ять, — закінчивши, подала.

На малюнку дівчинка, притиснувши руку до серця, як зорю, тримала квітку. Внизу підпис: "Це тобі від мене — від Пемі".

На порозі з'явився високий кремезний мужчина.

— Ола! — привітавшись, гукнув він. — Ола! З кухні вийшла наша землячка.

— Знайомтеся, — сказала. — Мій чоловік — Салуа.

Слухаючи Олю та її чоловіка — полінезійського короля Салуа, — я й згадав Канаду. І ще — Самоа... Пам'ятаю, з пінявих хвиль, що довгими валами котилися назустріч "Витязю", вирізьбилась смуга суходолу. Ніби виринула з океанського безмежжя й безодні. Спочатку розпливчасто — тьмяним окрайцем забовваніла біля самісінької води. Обриси ставали дедалі чіткіші. Крізь пелену туману вже вгадувалися схили порослих тропічною гущавиною гір. Самих вершин не було видно — їх окутали хмари.

Ми пливли із заходу, від островів Санта-Крус, курсом дев'яносто градусів, тобто прямісінько на схід. Опівдні зайшли в протоку Аполіма, яка розділяє два самоанські острови — Уполу та Савайї. Перетнувши 180-градусний меридіан — меридіан зміни дат, за яким відразу й лежить Самоа, два дні жили одним і тим же числом.

За кілька миль од нас зеленіли гори Самоа — чарівні острови. Так думав я. Так твердить і Салуа.

Голубі широкі лагуни вклинилися в спадистий берег, перед яким у морі, мов дозорці, стали стрімкі скелі — природний бар'єр, об який, налітаючи, розбиваються хвилі. За довгі тисячоліття вилизують у базальтових вивітрених скелях наскрізні отвори, крізь які глухими гарматними пострілами вириває ться вода. Багатометровим "стовпом"

здіймається вона вгору, розпорошуючись на міріади крапель, і падає, осипаючи все довкола іскристо-білим палахкотінням.

Від берега відійшов човен. На ньому в строкатих вінках і натільних пов'язках кілька жінок-полінезійок. Ось вони минули скелі, випливли на чистоводдя. Уже біля "Витязя".

— Талофа! — долинув голос. — Уклін тобі, Самоа!

І теплінь води, й блакить неба, і ці тінисті долини у пригір'ї — все для спочинку й щастя. Мабуть, тому, побачивши — це було влітку 1896 року — Самоа, відомий мореплавець-одинак Джошуа Слокам пізніше у своїй книжці "Один під вітрилами навколо світу" писав: "Якщо тутешньому остров'янину потрібна страва, то йому слід тільки простягнути руку і взяти дарунки природи. Коли ж місцеве населення садить банани, то треба тільки стежити, щоб їх виросло не занадто багато".

Яка ідилія! А проте вона далека від дійсності, бо хліб насущний ніде людині легко не дістається.

Салуа справді змалку не знав, що таке нестатки. Піт не виїдав йому очей, як іншим остров'янам, що працювали на плантаціях, вирощуючи банани, перець, какао... З діда-прадіда він — нащадок королівського роду.

Народився на острові Савайї. Той, хто хоч раз бачив цей океанський суходіл, не міг його забути. Гори, що полого спускаються до води, широкі рівнини, затишні бухти, невеличкі поселення серед кокосових гаїв... Але і спокій, і тиша — оманливі: на Савайях багато вулканів. Один з них, Матавану, пробудившись, наробив лиха.

Батько, дід, прадід Салуа жили в королівській резиденції на острові Уполу, а його, Салуа, пристановищем стало поселення Фалеліма,

розташоване на березі невеличкої бухти, на південний схід од мису Мілінуу. Підійти туди з моря наважиться не кожен, та й відчалити од берега важко: підводні рифи, мілини, а то раптом водокруть... Салуа, претендент на королівський трон, ріс, як ростуть усі тамтешні діти: на морі. Не раз, ризикуючи життям, на легкому човні виходив далеко-далеко на риболовлю. Одного разу його бурею прибило до безлюдного атола. Король оголосив траур: загинув єдиний син. А Салуа через кілька місяців "воскрес" — повернувся до рідного берега. То було перше хрещення на мужність.

Королі й вожді Полінезії давно втратили свою колишню могутність. Уже прадід Салуа — король Самоа Матаафа був маріонеткою в руках колонізаторів: не міг без дозволу білих чиновників прийняти жодного рішення. І Салуа відрікся престолу — вирішив стати тільки вождем.

З Уполу переїхав на невеличкий острів. Там було простіше — звичайні сільські турботи, знані йому з дитинства. Риболовля. Полювання. Щоправда, це більше скидалося на відпочинок: король тішиться! Бо ніхто Салуа відставки не давав, і він, хоч і відречений, вважався королем. Були на тому острові й інші принади. Мешканці його славилися танцями з ножами (акробатика неабиякої спритності), танцями на дошці із цвяхами, вмінням ходити по розпеченому камінню.

Остров'яни, серед яких ріс Салуа, — люди високі, кремезні. 1 він такий же: двометровий геркулес, який важив понад сто кілограмів. Самоанці люблять помірятися силою — перетягують канати, борються. У цих змаганнях Салуа не мав рівних.

Одного разу його односельчани заходилися боротися. Юнак подужав уже кількох. Нарешті дійшла черга помірятися силою з гостем — вождем сусіднього острова Нуутеле. Того вождя вважали нездоланним і прозвали Банькатим Спрутом — такі чіпкі були в нього руки. Та за хвилину "нездоланний" лежав на лопатках. В поселенні саме гостювали два німецьких мандрівники. Про свою зустріч із остров'янами вони розповіли в Сіднеї. Слава про короля-борця перелетіла через океан

— досягла Америки. Спритний імпресаріо Гарольд Волкнер зацікавився Салуа, мертвою хваткою вчепірився в полінезійського короля. Невдовзі Салуа був уже в США. Перший поєдинок з відомим борцем Джонні Гендсом приніс йому гучну перемогу і... дві тисячі доларів. Потім була зустріч з Круто Вареним Хагерті, з північноамериканським індійцем Червона Хмара. У Салуа були потрощені ребра, переламана нога, але спинитися він уже не міг: гроші текли рікою, і їх треба було, як радив імпресаріо, черпати. Гарольду Волкнеру видалося замало того, що його "підопічний" король бореться, на втіху юрбі їсть пійману в басейні рибу, танцює босоніж на цвяхах, — він влаштував випуск платівок, на яких було записано самоанські пісні у виконанні Салуа. Розповідаючи про перебування Салуа в США, описуючи вбрання і манери "дикунського" короля, один американський журнал писав: "Найбільше він не любить взуття. Салуа звик ходити босоніж, у крайньому разі в легких сандалях... Якось поєдинок відбувався в Амарілло, в дуже холодний день, і Гарольд Волкнер вирішив, що його "дикун" повинен надіти звичайні черевики. Виявилося, Салуа потрібні черевики такого розміру, який важко знайти в американських магазинах. Проте їх знайшли. Але король вийшов на арену босий. А черевики свої викинув у снігову кучугуру".

І далі: "Чимало клопоту завдають Салуа подушки. Вони надто м'які для його "гранітної голови, якою він, між іншим, може пробити дошку завтовшки кілька сантиметрів — це теж оцінили американські глядачі. Король скрізь носить із собою персональну подушку, зроблену із стовбура червоного дерева".

Після одного поєдинку король Салуа зустрівся з Олею Степюк. Дівчина з Волині стала його дружиною.

— Долари в цьому, тепер уже моєму, світі,— сумно зітхнула наша землячка, — це все... А потім ми опинилися на Гавайях. Король і королева без королівства, — додала, сміючись. І сумовито: — Чи побачу ще хоч раз рідний край — не знаю...

"Ваша Україна живе в моєму серці", — написав мені на своїй фотографії Салуа.

Фотографія та ще мереживо рядків у записнику, що їх зробила полінезійська "принцеса" Пемела Салуа-Степюк, — єдина згадка про королівську родину.

КОЧЕГАР З "ВАРЯГА"

Порохнявіє земля. Безжальний час замулює й стирає сліди — лише в пам'яті людській все залишається навічно.

Сходивши, мабуть, півсвіту, Хома невіруючий, я зрозумів, що дороги кораблів, як і людей, перехрещуються між собою... Російський інженер, творець першого легендарного корвета "Витязь" Микола Олексійович Арцеулов керував будівництвом й іншого, не менш славетного вітрильника, ім'я якого — "Варяг".

Було те далекого тисяча вісімсот шістдесят першого року. А наступного літа обидва кораблі зійшли зі стапелів приватної верфі, розташованої серед скелястих шхер[55] Ботнічної затоки.

Екіпажі укомплектували дужими, кряжистими матросами, вихідцями з північних та центральних губерній Росії.

Втім, чимало на "Витязь" та "Варяг" потрапило й наших земляків, українців.

Дорога в безсмертя почалася.

Після ходових випробувань, короткочасних рейсів по Балтиці вітрильники-однолітки у складі Атлантичної ескадри вирушили до берегів Америки.

Саме тоді повстанці на чолі з Авраамом Лінкольном кинули виклик рабовласникам Півдня, а реакційні уряди Англії й Франції, хто після Кримської війни нав'язав Росії кабальні умови — заборону тримати власний флот на Чорномор'ї,— готував нову бійню.

Послана далеко в океан ескадра, що несподівано з'явилася на торговельних комунікаціях ворога, перепинила шлях війні, засвідчила прихильність народу землі руської до борців проти рабства.

Бойові походи. Дослідницькі рейси... Смугастий Андріївський стяг[56] майорів під небом багатьох широт. Кораблі-мироносці торували шляхи в найвіддаленіші куточки планети, і мешканці тамтешніх земель стрічали їх радо.

Бувало, й пізніше ходили в спільні рейси, разом боронили священні рубежі Батьківщини збудовані талановитим інженером корвети.

Добра слава, як естафета, переходить з минулого в майбутнє. І хоч первістки — "Варяг" і "Витязь" — своє відморячили, на зміну з тим же гордим ймення стали нові кораблі. Їхні шляхи знову перетнулися...

Це вже було в наш час, недавно. Після експедиційних робіт в Індійському океані науково-дослідне судно "Витязь", на якому я працював матросом, поспішало додому.

Ми відвідали Сейшельські острови, завітали в Сінгапур, Коломбо. Підійшли до Цусіми. За наказом капітана, всі вишикувалися на палубі. Судно зупинилось, і в принишклій тиші урочисто й сумовито пробасив гудок: "Витязь" вшановував пам'ять тих, хто, не скорившись, загинув у морській безодні.

Хтось із моїх товаришів, глянувши на пустельний обшир води, мовив:

— Тут пролягав шлях і "Варяга", гордого, нескореного "Варяга", який взимку тисяча дев'ятсот четвертого року на рейді нейтрального корейського порту Чемульпо вступив у поєдинок з японською ескадрою.

— Тепер у нас на флоті новий "Варяг" — гвардійський ракетний крейсер, — уточнив боцман.

Ми наближалися до далекосхідних берегів Вітчизни. Раптом на тлі вечірнього неба, ніби крила велетенської чайки, майнув силует. Відстань між ним і "Витязем" дедалі зменшувалась, і ми незабаром побачили диво-корабель.

Та був "Варяг". Сталевими грудьми розтинаючи хвилі, ракетний крейсер мчав у далеч.

Ви, може, помітили — романтичне й високе люди іноді шукають чомусь на стороні, за далекими далями, тоді як воно з нами поряд.

Я теж замолоду припускався такої помилки.

Наївні юнацькі мрії привели мене на факультет журналістики. Я кажу "наївні", тому що жодному з нас факультет, на якому ми вчилися, не приніс очікувальної втіхи.

Хлопці-романтики, ми марили лірикою; дехто навіть курсові роботи намагався писати віршами, аби втамувати невситимість душі. А, виявляється, журналістика майже така ж точна наука, як і математика та фізика. І ніхто нас не збирається вчити, як складати вірші. Творчість — дорога в незвідане.

Відчуваючи потяг краще знати життя, без чого немислима творчість — те, про що кожен із нас мріяв, — чимало моїх однокашників відразу після університету відмовилися од "голої" журналістики. Їх покликало

Життя. Один став бригадиром віддаленого колгоспу, другий — чабаном в степах Казахстану. Кілька подалися в донецький край.

Правильно те чи ні, судити не беруся. Особисто я почав працювати за фахом, у молодіжній газеті.

Репортер, як відомо, пише про все на світі. Місцевих тем йому, бач, замало — він по всіх усюдах шука "вдарний" матеріал.

Так діяв і я, вчорашній випускник.

Мене кликали дороги, на яких, гадалося, знайду що-небудь сенсаційне, неповторно-прекрасне.

Хибність цих сподівань зрозумів пізніше. Бо той, хто зірко вдивляється в навколишнє, в простих, на перший погляд, звичайних людей, — рано чи пізно натрапить на те, чого шукає, й — не треба їхати світ за очі! — відкриються йому творчі обшири.

Жив я на привокзальній вулиці столиці, успішно постачав репортажі про людей з далеких країв. Так, з далеких! Адже тих, з ким мешкав в одному й тому ж місті, ба навіть будинку, не знав і знати не хотів — близорукість серця, властива зарозумілій юності.

Кількома поверхами наді мною однокімнатну квартиру займав неговіркий, вайлуватий чоловік. Я майже щодня зустрічався з ним на вхідному майданчику. І, як заведено у мешканців великого міста, вдавав, що ми незнайомі. Хіба що кивком голови вряди-годи вітав свого неговіркого сусіда. Бо (знову-таки ота нічим невиправдана зверхність!) думалося: мало хто мешкає зі мною в будинку.

Одного разу з приятелем із сусіднього під'їзду, завзятим спортивним болільником, я завів розмову про матч смерті — поєдинок, що відбувся в

роки фашистської окупації між динамівцями Києва і футболістами-чужинцями.

— А знаєш, невігласе, хто той вайлуватий сусіда? — запитав мене він.

— Мабуть, якийсь нудний бухгалтер чи, може, кондитер, — жартом відбувся я.

— Сам ти кондитер!

І я почав придивлятися до нашого загадкового мешканця.

На подвір'ї, де малеча ганяла ганчірковий м'яч, "кондитер", вертаючись, мабуть, із роботи, завжди притишував ходу, на хвильку зупинявся, щоб подивитись, як змагаються юні чемпіони. Та й сам він, бачив я, не раз піддавав м'яч. З якоюсь особливою граційністю.

Лише згодом довідався, що той симпатичний вайло — один із учасників матчу смерті, кому пощастило вижити. Прізвище його, Балакін, знане серед багатьох киян.

Ось так розвіювалась моя юнацька зарозумілість.

Тоді-то, пригадується, наближався ювілей битви крейсера "Варяг" і канонерського човна "Кореєць" на рейді далекого порту Чемульпо. Кораблі пішли на подвиг: замість полону обрали героїчну смерть.

Це їх славить пісня:

Наверх вы, товарищи, все по местам!

Последний парад наступает...

Я задумав написати про легендарні кораблі і їхні екіпажі.

У списку нагороджених варягівців медаллю "За відвагу", який було надруковано в зв'язку з ювілеєм, значилося й кілька наших земляків-українців. Колишній матрос першої статті крейсера "Варяг" Адольф Домінікович Войцеховський жив на Хмельниччині, Карпо Іванович Болдирєв — у Ворошиловграді, а ще двоє — підшкіпер Андрій Іванович Пікетник та матрос-санітар Модест Денисович Володимиренко — в Києві.

Час не жде, літа швидкоплинні, дарма що ми віримо в невичерпний запас років. Поки я збирався писати, не стало Андрія Пікетника. Тоді я вирішив зв'язатися з Модестом Володимиренком, який, знав, живе у Києво-Святошинському районі. На мій лист надійшла відповідь: "Виконком Білогородської сільської Ради повідомляє: Володимиренко Модест Денисович помер тисяча дев'ятсот шістдесят четвертого року. В селі Петрівському, Білогородської сільської Ради проживають його дочка Михайловська Палажка Модестівна і його син — Володимиренко Іван Модестович".

Час таки невблаганний — жодного з варягівців я не застав у живих... А ще довідався, що Андрій Іванович Пікетник — під час бою з японською ескадрою він на горішньому містку "Варяга" визначав відстань до ворожих кораблів — понад тридцять років працював на Київському молочному заводі, тому заводі, що за кілька кроків од будинку, в якому я, молодий, безжурний верхогляд, жив.

"Що не кажіть, світ — тісний, а ми неповороткі й короткозорі", — з гіркотою подумав я.

Минуло ще кілька літ. Одна випадкова зустріч знову наблизила мене до легендарного "Варяга", впритул наблизила до тих, хто пов'язав із ним свою долю.

Пам'ятаю, весна того року якось непомітно перейшла в літо. По молодих садках достигали вишні. Наливаючись снагою землі, духмяніли яблука. Швидкий поїзд Київ — Ленінград на станцію Носівка прибував опівдні.

Була неділя. Жінки з довколишніх сіл вже продавали білий налив. Пахощі яблук змішувалися з гірким, прогрітим липневою спекою запахом гудрону й виплюхнутої з паровозних топок вугляної кіптяви.

Край неба на заході оповили хмарами, і раптом по листю трепетних сокорин залопотіли краплини. Коні, запряжені в підводи, стояли під крислатими деревами на привокзальній площі. Нашорошивши вуха, вони злякано заіржали.

Вдарив грім.

Злива загнала людей в укриття — під навіси. Та коли просигналив гудок і поїзд, зненацька вигулькнувши з-за дощової габи, зупинився, всі, хто стояв під деревами, подалися на перон.

Швидкий прямував кудись на північ, а мені, газетяреві, який повертався з відрядження до Чернігівщини, треба було їхати в протилежний бік. І я залишився.

Вокзали завжди тривожать мою уяву, гостро нагадують, що там, за видноколом, куди мчать і мчать поїзди, лежить небачений, звабливий світ; а короткочасні зустрічі-прощання на гамірних перонах сповнюють серце смутком…

Крізь пасма умитого дощем віття було видно перон, людей на ньому.

За якусь хвилину-другу поїзд рушив далі. Ті, хто під зливою вийшов до вагонів, знову подалися до навісів.

— Не помішаю? — розгладжуючи промоклі вуса, звернувся до мене лагідний дідусь.

— Будь ласка, ставайте, — і я поступився місцем.

— Провів його, — зітхнув старий, — і не знаю, чи побачу коли-небудь ще. Хворію я…

На віях у нього затремтіли золотаві краплини…

Сидір Трохимович Вовк — так його звали, — виявляється, проводив свого племінника, офіцера, який приїздив до нього в гості з Німеччини.

— Німеччина, Німеччина, — з гіркотою промовив він. — Гітлерівці спалили наше Підгайне. Воно — отутечки, зразу за Носівкою, — показав він рукою в бік степів.

Серед інших пасажирів з поїзда зійшло кілька моряків.

Притиснувшись один до одного, вони стояли під високим осокором, за кілька кроків від мене й дідуся.

Сидір Трохимович раз у раз поглядав у їхній бік. Врешті не втримався, запитав:

— Що, землячки, на побивку до рідної хати?

— Атож, — весело відповіли хлопці.

— Край чернігівський здавна дає флоту поповнення, — якось піднесено й гордо мовив старий хлібороб.

Та й було чого пишатися! З самої Носівки, як я дізнався, ще в революцію на море пішло чимало степовиків. А молодший брат Сидора Трохимовича, Сергій Вовк, служив на крейсері "Варяг".

— Якщо вас цікавить ця історія, то приїздіть у Підгайне, — побачивши, що я зацікавився, сказав він.

Скористатися запрошенням. не довелося — на роки заманили мене морські дороги. На "Витязі" пройшов я й ті місця, де бував "Варяг". А в Нагасакі бачив могилу, в якій лежать відважні краяни. На морському кладовищі Владивостока теж спочивають хлопці з "Варяга". До речі, двоє з них — з України: волинянин М. Островський та полтавець Д. Кочубей.

Через кілька років, коли я повернувся з плавання, Сидора Трохимовича вже не було. Завітав я в Підгайне до його племінниці, Олександри Митрофанівни. Сергій Трохимович Вовк, який помер зовсім молодим, — її дядько.

В хаті на стіні збільшена фотокартка юнака в безкозирці. Вгорі, над обводом — якірець, на стрічці напис: "Варягъ". Відкрите, з охайними вусиками, обличчя, мрійливий, трохи печальний погляд карих очей.

Це — Сергій Вовк, кочегар з "Варяга". Оббита міддю матроська скринька, що стоїть внизу, на покутті, належала йому.

Олександра Митрофанівна відчиняє кришку, з побожністю дістає дорогоцінні, з далекої-далекої пори речі. Правда, їх залишилося зовсім мало: останні стрічки, теж з написом "Варягъ", які дівчатка, бавлячись, заплітали в коси, згоріли в підпаленій фашистами батьківській хаті. Олександра Митрофанівна живе у новій, збудованій уже по війні.

Підгайне засноване вже після революції — родина Вовків, яка по-вуличному звалася Турбою, мешкала колись в селі Носівка. Отож і варяжець Сергій — з Носівки.

До призову на військову службу він працював слюсарем у київському вагонному депо. Після революційних подій, далеких морських походів та поневіряння на чужині повернувся до Києва, на колишнє місце роботи, вибився в "начальство" — став оглядачем вагонів.

З давніх-давен чимало хлопців-українців потрапляло на флот. Голуба стихія входила в їхнє життя. І це, на перший погляд, дивно, хоч ніякого дива тут немає: степ і море — брати. У їхній суворості й ніжності багато спільного.

Носівка та довколишні села колишнього Ніжинського повіту — одна з таких колисок степовиків-матросів. Та й сам Ніжин дав людству славетного командира вітрильника "Нева" Юрія Лисянського.

Сергійко Вовк ще був малий, а його односельці вже служили на флоті: Сергій Олександрович, з сусіднього села Макіївки, плавав на крейсері "Дмитрий Донской", брав участь в Цусімському бою; Олексій Третяков — на крейсері "Диана".

Матроси з Ніжинського повіту першими включилися і в революційні події. Наум Точений з Вертіївки в буремному тисяча дев'ятсот сімнадцятому очолив штурмову групу матросів. Іван Павленко з Носівки теж ходив на штурм Зимового палацу. Його земляк, матрос Микола Броварець із революційної Балтики, в рідному селі встановлював Радянську владу, за що вороги розітнули груди й вирвали серце, молодшому ж братові відрубали голову.

Нарешті і Сергію Вовку, кремезному, дужому, простелилася дорога. З глухого українського села він потрапив на прохідний двір імперії — Балтику.

Дарма, що закінчив лише три класи церковноприходської школи, його, красеня, взяли на імператорську яхту "Штандарт".

Він став машиністом, лагідну хату під солом'яною стріхою поміняв на душогубку — металеве черево корабля.

Через кілька років Сергій Вовк опинився на крейсері "Варяг".

Час безжально стирає неповторні ознаки подій. Поринувши уявою в минуле, можна "домалювати" й воскресити навічно втрачене й відгомоніле. Та все ж єдино точне слово про минулі дні — за їхніми свідками й учасниками.

Скажу лише, що яхта "Штандарт" була призначена для розваг — морських прогулянок царської сім'ї. "Варяг" — всіма знаний крейсер.

"3 години 30 хвилин. Вся команда покинула крейсер. Старший і трюмний механіки з господарями відсіків одчинили клапани й кінгстони... О 6 годині 10 хвилин "Варяг" занурився у воду", — так записано у "вахтовому журналі № 667 крейсера 1-го рангу "Варяг" з 1 січня 1904 р. по 9 лютого 1904 р." — історичному документі, який зберігається в морському архіві Ленінграда.

"Варяг" не здався!

А невдовзі японці підняли його з глибини чемульпського рейду.

Минуло довгих дванадцять років — крейсер знову став нашим. Через моря-океани дороги його лягли на захід.

Про все це оповів у щоденнику, який вцілів з тієї далекої пори, наш земляк.

Сторінки із записника Сергія Вовка

"Отже, з цього дня мене почали навчати військовій службі. Я не в змозі вам описати той гніт і страждання, що їх витримує кожен новобранець, поки прийме присягу. Це зрозуміє лише той, хто сам був на військовій службі.

Я кілька разів думав: невже не можна як-небудь утекти з цієї каторги! Але як втечеш! Нас до присяги з роти нікуди не випускали.

Першого травня вся команда, призначена на "Штандарт", здала скриньки в цейхгауз. З музикою нас провели на яхту "Штандарт". Так що берегова служба закінчилася, почалася морська. Але вона виявилась ще важчою, ніж берегова.

Коли ми прийшли на яхту, кожному дали свій номер, що замінив прізвище. У мене був 235 номер, й мене призначили в машинну команду.

Вгорі ліжка підвішені щільно. Лежали і на палубі, і на рундуках, так що й пройти неможливо. Приміщення дуже низьке, вночі від скопичення матросів занадто жарко.

Вахту нести доводилося дуже часто, спали через три ночі на четверту. Вночі стоїш на вахті, а вдень працюєш, так ніколи вільним і не буваєш.

Горішню палубу прибирати починають з шостої до дев'ятої години. Миють, чистять мідь, обтирають поліровку й нікіліровку. Будять команду о п'ятій годині ранку. До шостої вмиваються, снідають, а далі беруться до праці.

Ходять чутки, що Японія повертає Росії кілька бойових суден, які були в японську війну потоплені. Тепер ці судна Японія дістала з моря, відремонтувала й передає їх Росії.

Ось один із кораблів — "Варяг", призначений для нашого екіпажу; тому-то й заходилися набирати команду. Я все це рознюхав, вирішив, що б там не було, потрапити на крейсер "Варяг".

П'ятого березня тисяча дев'ятсот шістнадцятого року призначено від'їзд із Петрограда у Владивосток. Нас, матросів, їде двісті чоловік.

Двадцять четвертого прибули у Владивосток. Забрали свої речі й сіли на буксир, який нас уже чекав. Буксир перевіз нас на крейсер "Варяг", про який ми тільки й говорили всю дорогу.

Крейсер стояв у гавані на якорі. З рук японців ми його одержали в поганому стані. На ньому навіть не було лазні й умивальників. Довелося обладнувати крейсер на власний смак. Машина потрощена. Все неполагоджено. Працювали день і ніч.

Вісімнадцятого червня о другій годині десять хвилин знялися з якоря, пішли за кордон. З нами вирушив панцирник "Чесма", а наш третій товариш, "Пересвет", залишився у Владивостоці.

Дали дозвіл іти в Англію на ремонт... У Шотландському морі несподівано зустрілися з підводним човном. Ми ледве його не розчавили. Командування ворожого човна розгубилося, не знало, що робити. Німці подали якийсь незрозумілий сигнал. Ми ж прибавили хід і взяли інший курс. Завдяки темряві підводний човен випустив нас із поля зору, стріляти в нього теж було немислимо, тому що ми себе виявили б. Так і розминулися благополучно.

Прибули до Англії, у місто Ліверпуль. З половини дороги офіцери поникли, стали якісь зажурені. На це була своя причина.

О десятій ранку командир наказав одягнути чисту форму й вишикуватися на шканцях.

Ніхто ще не здогадувався, що скаже командир.

— От молодці! — пригнічено, мало не плачучи, мовив він. — Звідтоді як ми вийшли з Росії, там відбулася велика подія: государ-імператор зрікся престолу і передав його брату Михайлу. Що буде далі, невідомо.

Другодні у нас на горішній палубі почалися збори. Але про те, що відбувалося в Росії, ми не знали.

З приводу наших зборів офіцери занепокоїлися. Вони цілими ночами сиділи в каютах без сну, з зарядженими револьверами... Потім, коли одержали вістку з Росії, ми з команди вибрали комітет, якому було доручено все корабельне життя.

З цього дня ми дихнули вільно і зажили незалежним життям. Кожен із нас тепер відчував, що він Людина, а не раб якийсь. Тепер уся влада перейшла від командира до комітету, а в ньому наш товариш матрос.

Англія ремонтувати крейсер відмовилася. Не знаю чого — через згадані події чи з інших причин. А без ремонту на ньому вийти в море неможливо, до того ж ще й зовсім обеззброїли: зняли всі гармати, забрали всі патрони й снаряди.

Невдовзі прийшов наказ: частину команди відправити в Росію, а решту — в Америку. Там куплено кілька посильних суден, і ось командою крейсера "Варяг" їх треба комплектувати. Двісті двадцять чоловік на російському пароплаві "Царь" вирушило в Росію, сорок чоловік залишили на "Варягу" для охорони, а триста сорок чоловік вирушило в Америку, в тому числі і я.

В Америку мені їхати не хотілося, але довелося всупереч бажанню.

Одинадцятого травня о четвертій годині вечора прибули у велетенське місто Нью-Йорк і причалили до пристані.

Коли пішли в місто гуляти, мене здивувало громаддя будинків. Траплялися вулиці з такими високими будинками, що, йдучи, почували себе, ніби в глибокій ямі.

…Стоять в ремонті три тральщики, приготовлені для Росії. Коли ми на них перейшли і подивилися, то переконалися, що ремонт не лишене закінчено, навіть не розпочато. Машина і котел були старі, розбиті — такими ж і залишилися. Лише поставили гармати та сяк-так обладнали житлове приміщення, хоча все одно мешкати в ньому неможливо.

Готувалися повертатися в Росію, але на одному судні трапилося нещастя. Тільки стали знімати з якоря, лопнула нафтова трубка і виникла пожежа. За кілька хвилин увесь корабель охопило полум'я. Вогонь підступав до погребів, де були снаряди, і, щоб уникнути вибуху, ми відчинили кінгстони і затопили погреби. Через п'ятнадцять хвилин корабель пішов на дно.

Тривалий час ми були абсолютно бездіяльні, погано харчувалися. Каюти нагадували камери попереднього ув'язнення. В казармах нас щодня відвідували два російські попи. З нами бесідували про події, що відбуваються в Росії. Один з попів заходився навіть навчати матросів англійської мови.

Нас почали запрошувати всією командою на спеціально влаштовані вечори. Перший такий вечір організували самі американці. Потім була зустріч російських колоністів в Америці.

У вітальні — буфет, у загальній залі дуже багато росіян — чоловіків і жінок. Нас посадили в крісла спереду, ззаду й з боків місця зайняла публіка.

Першим на сцену вийшов редактор газети "Русское слово". Його промова була довга. Спочатку він привітав нас від імені всіх російських колоністів Америки, потім завів мову про емігрантів, описав їхнє життя,

те, що їх змусило приїхати сюди і як вони сумують за Росією. Тут же редактор сказав кілька улесливих слів на нашу адресу.

Один з працівників газети "Русская земля" висловив якусь недоладну думку, але йому не дали докінчити, і він хутко зник. Після нього виступив представник російських "механіків". Цей оратор також навів випадок з революційної боротьби на Чорному морі в 1905 році. Він багато разів згадував колишнього царя, доречно й недоречно. Його виступ не справив ніякого враження.

Один за одним піднімалися оратори, і всі говорили про нас, називали нас захисниками Батьківщини. Всі вони сипали улесливими словами.

У Бостоні також запрошували на халтурні вечори, але команда зовсім мало брала в них участь.

Скільки й жиди у Бостоні, щотижня почали одержувати гроші, якісь "недоодержані" й "недодані".

Я не можу пояснити, чому під час стоянки в Бостоні мною оволоділа апатія. У чім причина, не знаю. Писати лінь, а тут ще серед команди почалися бійки, сварки. Ще й до мене приходять в комірчину, зазирають у мій зошит, цікавляться:

— Що це ти, Сергійку, все пишеш, не набридло тобі?

Я страшенно не люблю, коли хтось зазирає до мене в зошит, коли пишу, хоч нічого секретного й немає, та мене це дратує.

...Ленін! Більшовики! Революція! Російський пролетаріат! Мир! Свобода! Братерство!

Після того як гору взяв уряд Леніна, деякі американці почали дивитися на нас неприязно. А з Росії щодня надходять невтішні новини. Там громадянська війна.

Одного разу з'явилася поліція і вчинила обшук, шукала зброю.

Двадцять четвертого листопада стало відомо про підпільну роботу наших офіцерів в Америці. Наш дивізіонний начальник князь Голіцин видав наказ: "Увесь дивізіон прикомандировується до американського Атлантичного флоту. До російських матросів застосовується американський військовий дисциплінарний статут. Вся влада переходить до рук командира".

Тепер невелика купка офіцерів, які, відчувши себе в Америці сильнішими, намагаються за допомогою американського уряду відібрати в нас право матроса-громадянина і оголосити себе миколаївськими владарями.

Ні, цьому не бути ніколи! — сказала команда, всі як один. У нас може забрати ці права лише той, хто нам їх дав! Ці права нам дав російський пролетаріат.

Ми, російські моряки, залишаємося солідарними з гаслом російського пролетаріату. І завжди будемо разом з ним, де б ми не були, на свободі чи за ґратами!

Нас не налякають ні погрози офіцерів, ні те, що нам більше не дадуть грошей, ні те, що не буде нам ніякої допомоги.

Нас можуть арештувати чи взяти в американську армію. На ці погрози команда відповіла спокійно: нам однаково, хоч би нас повели на розстріл.

Перша партія наших матросів поїхала в Сан-Франціско восьмого грудня. Нас перевели в Морський дім одинадцятого грудня. А решту команди з тральщиків № 43 і 44 переведуть, напевно, сімнадцятого грудня, і там усі разом поїдемо в дорогу нашу Росію.

Хай живе єдність! В єднанні сила! Коли сядемо на пароплав, скажемо:

— Америко, гуд бай!

Нью-Йорк. 15 грудня 1917 року.

МОРСЬКИЙ ДІМ"

У Владивосток ми прибули другого лютого. Отже, за два роки мого плавання я здійснив кру-госвітку, об'їхав навколо земної кулі.

У Владивостоці прожили два тижні. А п'ятнадцятого лютого ми вирушили в Петроград, бо там перебуває наш екіпаж. Ми вирушили в свою частину для подальшої служби".

І на Байковому, і на Деміївському кладовищі в Києві я шукав могилу Сергія Вовка — він, сказала мені Олександра Митрофанівна, похований там тисяча дев'ятсот дев'ятнадцятого року.

Але могили його не знайшов. Час запорошує сліди. Лише в пам'яті людей все залишається навічно. Та не перестає пінити хвилі океану славний нащадок гордого "Варяга" — сучасний ракетний крейсер, з яким наш "Витязь" зустрівся в океані.